
ПРОГЛАД

Издание на Филологическия факултет
при Великотърновския университет “Св. св. Кирил и Методий”

кн. 2, 2009 (год. XVIII), ISSN 0861-7902

Емилия НЕДКОВА

ЖАРГОННИТЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМИ КАТО СПЕЦИФИЧЕН ПОГЛЕД НА СВЕТА

Настоящата работа является частью от более объемного специализированного исследования фразеологизмов в контексте культуры. Цель ее установить (на материале от болгарского языка) какие основные стороны национальной культуры отражают жаргонизмы, какая их основная ценностная ориентация, как они выражают национальную ментальность. В связи с этим сделанное идеографическое описание болгарских жаргонных ФЕ способствует раскрыть картину мира соответственной социальной группы на уровне субкультуры, однако в зависимости от национальной культуры.

Добре известно е, че езикът има нееднороден състав и функционира в различни сфери на употреба, в резултат на което в него се проявяват разнообразни микро- и макрогрупировки, исторически оформили се в процесите на функционални разслоения и специализации в лексиката (Вътов 1995: 328).

В българското езикознание националният език се дефинира като включващ: нормативния книжовен език, професионалните разновидности в професионалната сфера, териториалните разновидности (диалекти) и социално ограничените разновидности (жаргон и арго) (Бояджиев 1986: 124; Вътов 1995 :330).

В съответствие с това разграничение, както и с оглед на връзката **език-култура**¹, националната култура също може да се разглежда като нееднородна и съставена от различни нива и поднива (т.е. като култура

и субкултура), паралелни на езиковите поради съществуващото сходство в тяхната структура.

Например с оглед на четирите нива на езика, определяни според руското езиковедие (вж. Маслова 2001: 59) като литературен език и диалекти, просторечие и арго, Н. И. Толстой (1995: 16) разглежда и културата като съставена от четири основни нива: елитарна, селска, градска и професионална. Културата на най-високо образования слой той определя като книжна или елитарна, свързана с литературния език; народната култура като селска свързва с диалектите; просторечието (т.нар. междинна култура) дефинира като “трета култура” или “култура за народа” и накрая разглежда традиционно-професионалните говори (арго²) (с. 17).

Такъв паралел може да се направи и за българския език, независимо че съобразно възприетата постановка моделът ще претърпи известна трансформация в посока жаргонът (сленгът, аргото) да се представя като подсистема в рамките на националния език, стояща над териториалните диалекти и разговорния език, но над просторечието (вж. Армянов 1989: 17), а в системата на българските социолекти жаргонът (като състоящ се от професионални и групови жаргони (да се равнопоставя с тайните говори арго и професионалните диалекти) (с. 70).

В контекста на субкултурата (като култура на конкретния социум) жаргонната фразеология (като част от жаргона³) се отличава с редица специфични особености, макар че те произтичат най-вече от функционално семантичното и структурното устройство на фразеологизмите (= фразеологични единици = ФЕ) като единици от особен род – с предимно отрицателна експресивност, описателност, “криптологичност” и формална експлицитност (вж. Мокиенко, Никитина 1999: 20). Независимо че тези особености са валидни за ФЕ изобщо⁴, при жаргонните те се проявяват с още по-голяма интензивност.

В нашата наука обаче жаргонните ФЕ (като специфична форма на общонародния език – вж. Недкова 2003: 341) не са обект на специално проучване, още по-малко в лингвокултурен план. Причината за това може да се търси, от една страна, във факта, че у нас и досега в общи линии владее духът на отрицанието по отношение на жаргона (Армянов 1993: 3), като понякога “дори и в професионалните среди битова схващането, че работата върху такъв обект е също толкова несериозна, колкото и самият обект” (с. 5). От друга – жаргонът като цяло традиционно

е включван в изследователската сфера на социолингвистиката (Виденов 2002).

Обстоятелството, че в последните десетилетия той успява да си създаде едни по-стабилни позиции, като засилва своето присъствие както в разговорната реч, така и в художествената литература, оправдава необходимостта жаргонизмите да се разглеждат вече и като **“единици на взаимодействието на езика и културата”**. Както съвършено справедливо отбелязват някои изследователи, това ще направи възможно извеждането им от сравнително по-тесните рамки на социолингвистиката и изследването им на “по-широкото и плодотворно поле на лингвокултурологията и лингвофилософията” (вж. Елистратов 1994: 672 цит. по Мокиенко, Никитина 1999: 80).

Като специфичен говор жаргонът е присъщ на определена социална група и свидетелства за нейната култура, светоглед, ценностна система. Същевременно, подобно на другите социални диалекти, установявайки се все по-забележимо в живота и речта ни, той налага своя отпечатък и върху цялостния културен облик на съвременното общество.

Ето защо няма да бъде преувеличено, ако заключим, че като специфична форма на съществуване на националния език той участва във формирането в по-общ план и на националнокултурното своеобразие на този език⁵. Целта на настоящото проучване е да се установи в каква посока следователно трябва да се търси социокултурната специфика на жаргонните ФЕ (осмисляна като неразделна част от националнокултурната).

Тя се проявява както по отношение избора на номинирания обект, така и по отношение на образната мотивация на ФЕ, натоварена със съответното емотивно-оценъчно значение (предимно пейоративно). В този смисъл идеографската характеристика на жаргонните ФЕ ще даде възможност да се отрази картината на света на съответната социална среда на ниво субкултура (Мокиенко, Никитина 1999: 81).

Антропоцентричният характер на тази картина се определя от преобладаващия брой жаргонни ФЕ, които се отнасят най-общо към темата **човек**⁶. Тя е представена от няколко по-конкретни тематични полета, които включват главно описание на външния вид на човека, на различни човешки качества, състояния или чувства, както и на действия, свързани с поведението на човека и взаимоотношенията му с други хора.

Пейоративността, като основна характеристика на изградената посредством жаргонните ФЕ картина на света, пък се свързва с предимно отрицателната оценка за номинирания обект по отношение на неговия външен вид, качества, действия, реакции и др. Поради тази причина сред анализиранияте единици (съотносими с посочената тема) се откриват преобладаващо такива, които представят:

1. *недобрия, неестетичен външен вид на човека* в комична, иронична или даже гротескна форма. Например за характеризиране на *грозен човек* (най-вече жена) се използват следните ФЕ: *Баба Яга на млади години и озъбено (свирепо) куче*, чиято образна мотивация е свързана с напълно ясен за възприемащия образ.

Немотивиран в същата степен е обаче образът във ФЕ (със същото значение *'много грозна жена'* с допълнителен нюанс с *'дълъг или много крив нос'*) *орел с грис (ориз)*. Очевидно при него, освен аналогия с представата за закривения клон на орела, който го прави да изглежда грозен и страшен, е търсен и съответният звуков ефект. Често срещан се при жаргонните ФЕ, такъв похват набляга върху определени зрителни и слухови възприятия и по този начин подчертава картинно-изобразителното, а оттам косвено и емоционалното съдържание на ФЕ.

С пейоративно значение за характеризиране външния вид на човека, са и следните синонимизирани ФЕ:

('много слаб човек ')
манекен на Бухенвалд;
едно джезве кокали;
мия си краката в епруветка;
*

('много нисък човек ')
минавам прав под масата;
кинт и петдесет с вдигнати ръце
*

('много рошав човек ')
развълнуван диригент;
ритана зелка (манерка) в главата;
като разплетена дамаджана;
(като) гръмнал бойлер;
като бръкнал в контакт и др.

Тяхната експресивност, обусловена, от една страна, от наличието на съответното отрицателно качество във висока степен, от друга – зависи от възможността за разтълкуване на изходната им мотивация. Докато при посочените ФЕ тя ясно се схваща в резултат на присъствието на напълно прозрачен от синхронна гледна точка образ, то при фразеологизма *Анджела Дейвис* (с идентично значение ‘*много рошав човек*’) пък се наблюдава избледняване на мотивацията поради изгубване на формалното понятие за номинирания обект. Защото, ако хората от по-възрастното или средното поколение лесно могат да го свържат с популярната преди тридесетина години афроамериканка – борец за човешки права – с много къдрава буйна коса (т.е. изглеждаща като рошава), то за младите днес този факт е напълно безизвестен.

Последният пример е особено показателен и по отношение на една от най-характерните черти на лексикалния състав на съвременния български жаргон – неговата изключителна подвижност и променливост, изразяваща се в раждането на нови и отмирането на стари думи и изрази. Както е известно, тази черта засяга всички страни на жаргона, но именно при лексиката тя се проявява най-убедително (вж. Армянов 1995: 40). В същото време с оглед на жаргонните ФЕ такава динамика на лексикалния състав без съмнение влиза в известно противоречие със самата им същност като фразеологични съчетания – да представляват устойчиви и трайно установени във времето езикови единици⁷. Очевидно при силно експресивните форми на езика (каквото безспорно е жаргонът) наблюдаваните промени, трябва да се разглеждат и като закономерен резултат от по-емоционалното възприемане и реагиране на определени социални среди спрямо динамиката на съществените за тях факти от действителността.

Значително по-рядко сред жаргонните ФЕ, характеризиращи външния вид на човека, се откриват такива, които са натоварени с положителна експресивност.

Например:

витамин целия (‘реплика за много сексапилно момиче, жена’);

агнешко обезкостено (‘хубава жена’) и др.

Тяхното значение изразява положителна оценка за външния вид на жена (момиче), която се свързва с подчертан сексуален подтекст, характерен за голяма част от жаргонизмите.

2. Качества на човек

Давайки израз на определени негативни емоции като неодобрение, присмех, подигравка, ирония, ФЕ от този тип най-често служат за характеризирани на отрицателни човешки качества. Голяма част от тях са представени от синонимни редове и се отнасят до: (*‘много глупав човек, който нищо не разбира’*)

въздух под налягане;
овчарчето Калитко;
ни приема, ни предава;
пълен гипс;
луд за пенсия

*

(*‘негоден за нищо човек’*)
гола вода; аква нуда; стриптийз уотър

*

(*‘несръчен, некадърен човек’*)
поразяващата ръка;
Левчо Ръков;
от кръжока “Сръчни ръце” (‘Пречат ми ръцете’) съм

*

(*‘груб, невъзпитан човек’*)
екзотично говедо;
здроаво селско добиче и др.

Прави впечатление богатството на образните асоциации в тези ФЕ, в които се натъкваме често пъти на необичаен, неочакван, дори странен, но в същото време оригинално и остроумно посочен идентификатор на една съвсем обичайна реалия от живота (вж. Въртов 1995: 338).

За предаването на неголям брой понятия са използвани синонимни съответствия от най-различен тип :

1. находчиво преосмислени готови изрази от домашен произход от:

- а) разговорната реч :
ни приема, ни предава;
здроаво селско добиче.
- б) от книжовния език:
– от научния стил:
въздух под налягане.

– от художествената литература:
овчарчето Калитко.

2) новосъздадени изрази чрез:

а) домашни езикови средства:

Левчо Ръков (от ФЕ с две леви ръце съм)

б) чуждоезикови средства (в това число и калкиране) *аква нуда*, *стриптийз уотър* (буквален превод на ФЕ *гола вода* на латински и английски език)

Така осмислена, образната мотивация на посочените ФЕ се свързва и с един открито проявен емоционално-оценъчен компонент като израз на внушаваната житейска философия.

С положителна конотация са само отделни ФЕ като например:

бетон арме (‘точен човек’);

без геле съм (‘нямам равен на себе си’)

мамата си джасам (‘имам необходимите качества’)

Тяхната жаргонизация очевидно засяга онези човешки качества, от чиято степен на емоционална и функционална значимост се определя битието на съответното микрообщество.

3. Състояния или чувства на човек

Жаргонните ФЕ от тази група служат за означаване на различни психически или физически състояния на човека. Повечето от тях съществуват под формата на различни фразеологични варианти и синоними, което обогатява изразните им възможности чрез промяна на нюансите в тяхното значение. Например: *дреме ми на сайдера* (*жилетката, шнурата, пуловера, шапката, потника*) (‘не ме засяга, не ме интересува’)

*

мисля, че съм хванал Господ за шлифера (пардесюто, рога)
(‘възгордял съм се’)

*

падам в оркестъра (‘изумявам се, смайвам се, слисвам се’);

пада ми челюстния ъгъл;

падам от коня;

очите ми стават на понички (на ластиси)

*

пада ми перде (‘изпадам в ярост’)

*

в мензис съм (‘в лошо настроение съм’) и др.

Някои от тях се отличават с прозрачна семантика, осмисляна като закономерно следствие от образната концептуализация на характерна ситуация (напр. *пада ми перде; в мензис съм, очите ми стават на починки*).

При други заложеният образ се отличава с висока степен на неочакваност, нетрадиционност, което, от своя страна, замъглява тяхната мотивация (напр. *падам в оркестъра, пада ми челюстния ъгъл, дреме ми на шапката* и др.). И в двата случая обаче внушаваното иронично отношение към традиционно установените зависимости или ценности съдейства за осмисляне на силния емоционален заряд и специфичен колорит на тези ФЕ.

В рамките на тази група с висока честота на употреба се отличават и устойчивите сравнения за изобразяване на ‘много пиян човек’ – напр. *пиян като гьон, гъз, гьостерица, змей, змия, кирка, казак, крак, крушка, краставичка, мотика, смок, талпа, тиква, тупан* и др., в които се открива богата галерия от експресивни образи (Недкова 2005: 116). Повечето от тях съдържат снижена стилистична окраска и могат да бъдат съотнесени най-вече към просторечието (*тиква, тупан, гъз*). Други преминават в устната разновидност на книжовния език (*казак, змия, краставичка*), поради което лингвистите напоследък не без основание говорят за “жаргонизация на интелигентската реч” (Крисин 1989: 79 цит. по Армянов 1995: 44).

4. Жаргонните **ФЕ, характеризиращи действията на човек**, са най-многобройната група сред ексцерпираните единици. Разбира се, както личи и от примерите, поради определена дифузност на смисловото им съдържание често пъти разделянето между качества, състояния и действия на човека се схваща твърде условно.

В рамките на тази група ФЕ могат да се обособят следните подгрупи за:

4.1. действия, свързани с поведението на човека:

Например:

показвам перки (‘перча се’)

вдигам гири

*

връзвам кънките (‘напивам се’)

гълтвам джама (*бутилката, стъклото*)

*

вдигам джабола ('силно шумя')

*

изгърмявам си патроните ('изразходвам всичките си възможности за нещо')

*

вдигам мизата ('давам трудно изпълнимо предложение')

бия ръка ('обзалагам се')

пазя окръжност ('спазвам диета') и др.

4.2. действия, свързани с взаимоотношения между хората (преобладащо лоши):

Например:

правя на пет стотинки някого ('подигравам, осивам някого')

вземам за канарче някого

*

плюя в мозъка на някого ('отмъщавам си на някого')

*

отрязвам главата на някого ('искам неоправдано висока цена от някого')

вдигам мерника на някого ('заканвам се на някого')

вързвам тенекия на някого,

пращам за зелен хайвер някого ('измамвам някого') и много други.

За израз на действия, свързани с добри отношения между лица, са само:

правя евала някому ('изразявам възхищение от някого');

вадя голямата баданарка ('хваля някого').

Примерите доказват, че жаргонът като езикова подсистема неизбежно носи отпечатъка на едни интензивни отношения и връзки с всички елементи от структурата на националния ни език. Ето защо някои от посочените жаргонни ФЕ дори като образни асоциации се доближават до разговорната реч и не се схващат само като специфичен език на членовете на определена социална група (напр. *изгърмявам си патроните*, *вдигам мизата*, *пращам за зелен хайвер*, *отрязвам главата* и др.). Очевидно задоволяването на езиковите ѝ потребности (най-вече от емоционално-експресивно естество) няма за цел да изолира тази група напълно от обществото, като направи речта ѝ недостъпна и нераз-

бираема за него (както е при аргото напр.). Още повече, че за изразяването на по-специално (т.е. на силно експресивно) отношение към обикновени реалии в живота често пъти само външно се дава различен израз на общоприетите социални норми на поведение. В този смисъл особено богат илюстративен материал представляват онези жаргонни ФЕ, които могат да бъдат обособени в тематично поле:

5. мнениа, възгледи, оценки (на човек).

Например:

Аналогичен случай у наше село (ирон. ‘употребява се, когато говорещият е чул нещо сходно на своя опит’)

*

На баба ти хвърчилото! (‘употребява се, за да покаже, че някой говори глупости’)

*

Много станахме маймунките на клона (‘употр. се за да покаже, че някой е излишен’)

*

Льо стобор е трудмон прескочабле (‘трудно е за правене’)
гаранция Франция (‘за израз на сигурност’) и др.

Всички те се характеризират и с една допълнителна емоционална нюансираност (позитивна или негативна), но най-често подчертано иронична, както и с оригинална образност, съдействаща за постигане на силен експресивен ефект (*гаранция Франция*), имитиране на диалектен изговор (предимно западнобългарски – *Аналогичен случай и у наше село*), както и чрез езикова игра по чуждоезиков фонетичен или граматичен модел (*Льо стобор е трудмон прескочабле*). Близки по своето експресивно въздействие до тези ФЕ са и жаргонизмите, включени в тематично поле:

6. реакции на човек.

Те имат характер на възклицания и поздравии и служат за изразяване на силно емоционално отношение към даден обект, като най-често целят да акцентират или да пренасочат смисловата или емоционалната посока на комуникацията.

Например :

Ажур нико! (‘много добре’)

Идеал Петров!

*

Разкош Панайотов! (‘за израз на задоволство, радост’)

*

Адиос мучачос! (‘отивай си, махай се’)

Айде кафа!

Айде ще метеме!

Чупен зи хаген!

*

Оди бери камъни! (‘гледай си работата’)

Оди стрижи калинките!

Оди търкаляй аспиричета <по околоръстното шосе>

Оди се гръмни!

Оди се снимай!

*

Да не чувам детски плач! (‘млъквай’)

Забърши се!

Воала мадам, лъо жур дьо Спас! (ирон. калка на *Те ти булка Спасовден* – ‘употр. се, когато нещо се случи без някой да е известен’) и много други.

Тези ФЕ се отличават най-често с прозрачна семантика, чийто емоционално-експресивен характер представлява и своеобразен барометър за чувствата на говорещия като реакция на заобикалящия свят.

Проведеното наблюдение на жаргонните фразеологизми насочва към следните по-важни изводи:

1. Нараства тенденцията за все по-забележимо проникване на жаргонните фразеологизми в разговорната реч за сметка на изолирането им като проява на специфичния език на определена социална група.

2. В резултат на това актуалността на лингвокултурното изследване на езика на субкултурата (в частност на жаргонната фразеология) се определя от възможността да се отчете нейната зависимост от общонационалната култура. Това безспорно създава благоприятни условия за изразяване и на националната менталност.

3. Важна особеност на жаргонните ФЕ е, че те отразяват културата – при това не в някаква застинала форма, а в нейната динамика.

4. Културната им значимост се проявява не в основното им денотативно значение, а в конотативното, чрез което всички имащи отношение към културата компоненти се преосмислят.

5. Отговорът на въпроса какви страни на националната култура се отразяват в жаргонната фразеология насочва към осмисляне на основната ѝ ценностна ориентация. Това е ироничното отношение, критичният поглед (най-често към чуждите недостатъци), понякога самонадеяната и пренебрежителна оценка за нещата от живота – пречупени през една ярка и оригинална образност с комична нюансираност, целяща постигането на силно емоционално въздействие и специфичен колорит.

БЕЛЕЖКИ

¹ Настоящата работа е част от едно значително по-широко по обем специализирано изследване на ФЕ като знаци в езика на културата.

² Терминът “арго” в РЕ се използва с различно значение от възприетото в българския език (БЕ).

³ Значението, с което се използва терминът тук, е съгласно дефиницията на Армянов 1993:21.

⁴ Както е известно, почти 80-90% от ФЕ в БЕ са се формирали в разговорната реч. Друга малобройна част от българските ФЕ включва разнообразни по своята стилова и речева специализация единици-диалектни, книжни, просторечни и жаргонни.

⁵ Както е известно, част от жаргонната лексика и фразеология е възприета след формална или смислова промяна на книжовния език и диалектите.

⁶ За другите тематични групи (значително по-малобройни) вж. Недкова 2003:341.

⁷ Този факт е коментиран като проява на “неустойчива устойчивост” от Береговска 1999: 113 в изследването ѝ за руските и френските арготизми.

ЛИТЕРАТУРА

Армянов 1989: Армянов, Т. Жаргонът, без който (не) можем. С., 1989.

Армянов 1993: Армянов, Т. Речник на българския жаргон. С, 1993.

Армянов 1994: Армянов, Т. Българският жаргон – лексико-семантичен и лексикографски аспект. С, 1994.

Береговска 1999: Береговская, Э. М. Фразеология арго как специфический взгляд на мир. Фразеология в контексте культуры. М., 1999.

Бояджиев 1986: Бояджиев, Т. Българска лексикология. С., 1986.

Виденов 2002: Виденов, М. Увод в социолингвистиката. С., 2002.

Вътов 1995: Вътов, В. Фонетика и лексикология на българския език. В. Търново, 1995.

Елистратов 1994: Елистратов, В. С. Московское аргю. М., 1994.

Крисин 1989: Крисин, Л. П. Социоллингвистические аспекты изучения современного русского языка. М., 1989.

Маслова 2001: Маслова, В. Н. Лингвокультурология. М., 2001.

Мокиенко, Никитина 1999: Мокиенко, В. М., П. Г. Никитина. Фразеология в контексте субкультуры. Фразеология в контексте культуры. М., 1999.

Недкова 2003: Недкова, Е. Тематични полета на жаргонните ФЕ в българския език. Арнаудов сборник. Т. 3. Русе, 2003.

Недкова 2005: Недкова, Е. За „алкохолните“ ФЕ в българския език. Ракията на българина. Русе, 2005.

Толстой 1995: Толстой, Н. И. Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. М., 1995.

ЕКСЦЕРПИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ

1. Нов фразеологичен речник на българския език. К. Ничева. С., 1993.
2. Речник на българския жаргон. Г. Армянов. С., 1993.
3. Фразеологичен речник на българския език. К. Ничева, С. Спасова-Михайлова, Кр. Чолакова. Т. I и II. С., 1974/75.